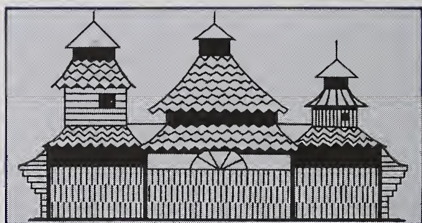
ІВАН ПЕТРУШЕВИЧ

Вражіня з Угорської Руси

EX LIBRIS

PAUL R. MAGOCSI

76117

ЛЇТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

ВИДАЄ

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

РЕДАКЦИЙНИЙ КОМІТЕТ:

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ, ОСИП МАКОВЕЙ, ДР. ІВАН ФРАНКО.

За редакцию відповідає: Осип Маковей.

Річник II. Том V.

У ЛЬВОВІ, 1899.

З друкарнї Наукового Товариства імени Шевченка,
під зарядом К. Беднарського.

Digitized by the Internet Archive
in 2016

https://archive.org/details/vrazhiniiazuhorsk00petr

Вражіня з Угорської Руси.

Вже за Бескидом теплїйший вітрець дунув менї в очи; далї щезли смереки, сосни і ялицї а що раз буйнїйші дерева листеві, буйнїйше збіже, кукурудза а врештї спека, що зростала з кождим кільометром, нагадувала менї, що я в'їхав в край теплїйший — полудневий. Вздовж зелїзничого шляху бачив я цьвіти і зїлє, однак таких буйних і яскравих даром шукав-би по нашому, галицькому боцї Бескида.

Мене обгорнуло дивне чутє, якого зазнаємо звичайно, коли доведеть ся нам в'їзджати в чужий край. Вражає нас тодї з одного боку все чуже, відмінне і нове, а з другого неясне почутє, що ми те все колись уже бачили, немов у снї. Почутє отсе несказано приємне. Воно — як Гумбольдт каже — нагадує, що чоловік нїгде не може почувати себе зовсїм чужим. „І в химерних видах гімаляйських гір, і в буйних, роскішних листках пальм, і в безмежних просторах американських прерій доглянемо якусь свою, знакому лїнїю, чи рис, що пригадає нам як стій рідні гори, рідні степи, верби і води, і скаже, що те все одна невідмінна природа, один великанський, суцїльний орґанїзм."

Я глядів цїкавими очима на Бескид, потоки, полонини, на цїлу отсю опінїєю засуджену на смерть країну і менї мимохіть прийшло на думку те все, що у нас говорить ся і пишеть ся про Угорську Русь.

Що 500,000 Угорських, Русинів скорше, чи пізнїйше щезне в мадярському морю, на те годять ся менче більше всї; ріжниця поглядів заходить лиш в сьому, чи на хребтї Бескиду треба по-

ставити таблицю з написю: „Lasciate ogni speranza — чи такий видаток був-би злишним.

Одні кажуть, що такий памятник, яко вираз і документ тої сумної долї, яка жде Угорську Русь, був-би актом глибокого співчутя для наших нещасних братів а заразом розрішенєм народного сумлїня від заходів коло пропащої справи. Адже-ж у нас самих стілько роботи, що не годить ся тратити ще енерґію над підношенєм того, що безповоротно пропало.

Другі знов доказують, що угорсько-руська інтелїґенция і такого видатку не варта, а мужик — звісно угорський мужик — читати, і то ще по італїянськи, не знає і щирого наміру оцїнити не потрафить.

Ще иньші, хоч не інтересують ся тим, що писав Драгоманов взагалї, а його думками про Угорську Русь специяльно, знають дуже добре його клясичний висказ, що Угорська Русь більше відрізана від Европи як Австралія від решти сьвіта і цитують сей висказ залюбки, скоро заговорить ся що про Угорщину.

На отсей факт варто звернути увагу тих людей, що кажуть, буцїм-би-то у нас не було живого заінтересованя угорською справою. Такий факт чей же розібє їх песімізм. Атже-ж у нас всї дуже добре знають, що Русь Угорська мусить пропасти, знають навіть, длячого вона має пропасти і до якого речинця. Чи-ж отсих доказів не досить? Тут нема що доказувати нї балакати довго. Треба хиба подякувати Богу, що хоч наша інтелїґенция не така як угорська, а то було-б і з нами круто.

Занятий такими думками я позирав на буйні лїси в горі, на бистрі потоки і мізерні ниви на долинї і немов шукаючи очима відповіди на питанє, чи таблицю з такою написю поставити варто чи не варто, надслухував, чи крім жидівського жаргону і мадярщини, не почую де припадково і рідного слова. Але даром. Надійшла стация Сольва (Kis-Szolyva), де я висів на угорську землю.

Потім переїхав я більшу частину угорської Руси; пізнав місто Мункач, Унґвар, Ґуст, Севлюш, Сіґот, кілька місточок і сїл Всюди, де лиш мав час і змогу, я розвідував і розпитував пильно про тамошні суспільні, економічні і полїтичні відносини, а хоч притім мало мав нагоди розмовляти з людом і взагалї приневолений був обмежати ся на устні інформациї і особисті спостереженя, подаю отсї враженя і погляд, який у мене про Угорщину

виробив ся, до прилюдної відомости. Може бути, що він кого небудь зацікавить і спонукає до близших дослідів над забутою і занедбаною частиною нашої вітчини.

Вертаючи зі Стройни до Сольви пішки, я спішив ся, щоби захопити перед вечером остатний поїзд. У мене був невеличкий куферочок, але що найнятий мною, якийсь замізерований хлопець приоставав ся з ним з заду, а небо засунуло ся хмарами, я присів на одну з фір, що везли до стациї вуголь. Умостивши ся на верху, я був цікавий на чиїм возї їду і спитав візника, до кого належить вуглє. Бойко поглянув на мене дивними очима, немов-би своїм ухам не вірив. — Як чий? жидовський. Чий ліс, того вуглє.

І поглянув знов так, як-би хотів сказати: „Се ж така проста річ. Мала дитина се знає". Так, се було справдї ясне. Але що менї ходило о віз а не о вуголь, я подумав, що питанє зле було сформуловане і питаю Бойка знову:

— А чий віз?

Але Бойко зрозумів очевидно, що я глухий, бо нахилив ся до мене і гукнув:

— Жидовський, пане. Жида із Сольви.

Потім, бачучи, що я тутешних відносин не знаю, показав батогом конї і каже:

— І конї жидові, все. Я токмо за кочіша служу.

Тепер я вже знав, що все жидівське. І ліс, і вуголь і віз і конї і візник. Менї відійшла вже охота розпитувати, але Бойко набрав охоти балакати. Своїм досадним диялєктом і яркими красками змалював своє житє так, що я ще більше втратив охоту до розмови. Я бачив, що нї одно слово з оповідань про пекучу нужду між угро-руським людом не є пересолене.

Тимчасом вітер наднїс чорні, як смола хмари. За кілька хвиль зірвала ся буря, що засипала нам очи піском і трохи не перевернула воза. Потім упали перші, великі краплї дощу. Небо почорнїло, провали між горами засунули ся густою мракою а земля немов ошалїла. З піль несло пил, листє, солому і лиш від блискавок видко було розкуйовджену вихром кукурудзу і яснїйшу смугу, котрою гнали конї. Заким ми приїхали до Сольви, мій парасоль був поломаний а я мокрісїнький, до нитки. Так зустріла мене за Бескидом природа. По просту, але щиро. Меньше щиро зустріли мене угорські земляки. Все-ж таки я завдячую їм богато цінних відомостей, а через те що доводило ся менї пізнати людей

ріжних поглядів і становиск, я мав змогу, дорогою порівнаня здобути собі більше обєктивні погляди.

І так розпитуючи про люд, я набрав пересьвідченя, що він не змадяризуєть ся і за сто літ. Він може ще більше підупасти материяльно, знидіти морально і уступити помалу перед сильнійше розвитим елементом мадярським. Однак се ніяким чином не буде мадяризация. Се було би просто пропаданє і нидінє ростини, що дає соки пасожитам, а сама через те тратить житє і не може зацвисти. Отсим листєм і цьвітом є угро-руська інтеліґенция. Вона виходить з народу і живе з него, а однак тратить ґрунт під ногами. Відчужена від народу, вдає кепсько мадярів, так як наша інтеліґенция пробувала в своїм часї натягати конфедератку.

Ґеоґрафічні, економічні і полїтичні відносини витворили на Угорщині інтеліґенцию без душі, без суспільно-національних ідеалів. Вийшовши з люду бідного і темного, розбитого з давен давна на дрібні диялектичні ґрупи, вона не мала змоги заспокоїти сама своїх духових потреб і витворити ориґінальну культуру. Відокремлена від братів у Галичинї і по части від иньших словянських народів переховувала останки мізерної схолястичної осьвіти, яку переймала з христіянством, і животїла в байдужности і занедбаню всяких живих культурних інтересів. Против напору мадярського елєменту вона могла у своїй нуждї ставити що найбільше відрубність обряду. Подібно як у нас в одну пору, зробила собі була і угорська інтеліґенция з обрядовщини засік, зза котрого боронила (і боронить ще тепер по части) всїх своїх питомих сьвятощів. І до тепер ще обрядовщина, поруч зі словянською азбукою, то одинока сфера інтересів, в якій Угро-русин віднаходить свою окремішність. Коли до того додамо з одного боку до крайности темне москвофільство одної части, а мадяризацийні змаганя більшости з другого, можна уявити собі менше-більше той кромішний хаос, отсю духову нікчемність і порожнечу, в якій нидіє Угорська Русь. Отся нікчемність і порожнеча, то важка змора, що присїла угроруську країну і точить з неї житєву енерґію і силу як фільоксера. Вона пробиваєть ся скрізь у її житю. В мові, в письмі, в рухах, неледве в голосї і ході знати нужду пропащого народу. Видить ся, що якась важка хороба точить той орґанїзм і лише скора а рішуча посторонна підмога здужає уратувати його від смерти. А якою може бути ся підмога?

Специяльно придумана мадярська шкільна система поклала собі одинокою метою виховувати мадярських патріотів. Я розпитував пильно про пляни науки і підручники в середних школах. В цілій проґрамі вражає непропорціональна вага, яку кладуть на вивчуванє мадярської мови, істориї і літератури з очевидною шкодою для математики, наук природних, пропедевтики а врешті для всесьвітної істориї. Не відрадні і у нас відносини на сьому полї, а все-ж таки треба поміркувати, на скілько лекше виховати молодого чоловіка в мадярськом сьвітоглядї в школї, де ученик поза мадярську мову не вийде, як там, де бодай німецька мова улекшує зносини з західним сьвітом. На Угорщинї і отсей звязок відпадає. З дуже малими виїмками угорський інтеліґент знає виключно мадярську мову і літературу; заграничні часописї доводить ся зустрічати дуже рідко. Оттим то і поясняє ся нечувана ексклюзивність і шовінїзм, з якими Мадяр відносить ся до всего немадярського. Проста річ, що серед угро-руської інтелїґенциї стоїть справа осьвіти ще гірше.

Тут однак замітний характерний феномен. Вихований в щиро мадярськім дусї Русин запевнює, що правда, горяче, що він Мадяр. „Я живу в мадярському краю — я Мадяр.“

Цікава перша частина сего сильоґізму, котру Русин повторяє бючи ся щиро в груди, неначе б сам перед собою хотів себе оправдати.

Отже-ж иньша річ, на скілько такий сильоґізм видержує критику. Ту певне лиш се, що пр. Анґлїєць з роду не тому почуває себе Англійцем, що живе в Анґлії. Анґлійцями, і то хто зна чи не горячійшими, почувають себе такі Бритийцї, що живуть в Індії, в Китаю, Австралії, в Канадї, там породили ся і властивої Анґлії не бачили і не побачать. Але коли Анґлїєць признаєть ся до своєї народности, він не потребує нї перед собою, нї перед чужим нїякого оправданя. „I am Englichman“ — того досить. Лише що він, говорячи се, почуває себе законним дїдичем тих скарбів культури, на які склали ся віки працї ґеніїв і дужих, розумних, осьвічених людей: Шекспіра, Нютона, Дарвіна і т. п.

А що-ж угорським Русинам лишили предки? На що їм бути гордими? На ы і ъ хиба, на кромішну тьму і безвідрадну порожнечу духового житя?

Ось чому угорський Русин додає: „бо я живу в мадярському краю.“ Інакше нїхто би йому хиба не няв віри, а врештї він і сам

сему не вірить. Він, що правда, Мадяр, але він і ґереґ-католікуш (göreg-katolikus), а в отсьому слові чимало значіня. При нїм він почуває якусь таємну неясну симпатию до могучого північного володаря, що прийшов був раз у Мадярщину і побив кріпко Мадяра. Дивна річ, що за се він почуває тепер до того пана симпатию! Атжеж той цар побив Мадяра, се так, як-би побив його самого. І так воно і не так. Мадяр то брат, але такий брат, котрого треба подивляти і заразом бояти ся. А цар, то такий батюшка, що його подивляєть ся і тужить ся до него рівночасно. Очевидне, що отся туга і зітханя — чутє чисто плятонїчне, бо де як де, але сюди мабуть найменше прийшло рублїв і приходить. Що-ж отсе за феномен?

На се питанє дав уже таку основну відповідь Драгоманов, що можна її лиш навести:

„На Угорщині москвофільство ще натуральнїйше діло, ніж у Галичині, хоч ще натольоґічнїйше; воно там далеко чеснїйше, бо там рубель ще менше доходить ніж в Галичині, де він в остатнї роки безспорно грає певну ролю, хоч і не так велику, як се думає польсько-австрийська поліция і ті народовцї, котрі в неї черпають фільозофію історії і політики. Націоналїзм угро-руський мусїв узяти форму москвофільську власне тому, що він був і єсть чистим націоналїзмом, без примішки социяльної. Такий націоналїзм завсїди тягне до держави а не до народу — і, коли держави українсько-руської нема, а московсько-петерсбурська єсть, то архинатурально, що націоналїсти угро-руські потяглись думками до сеї держави. До того-ж в історії Угорської Руси не було і таких моментів, як козаччина і взагалї антіпольський рух народний, котрий проявляв себе і в Галичині і одбив ся і в галицьких народнїх піснях і пересказах, творючи там підвалину для народовства. Народ угроруський вступив у XIX ст. в добу боротьби за автономію скривджених старими державами національностей, без усяких національно полїтичних традиций, котрі могли-б імпонувати інтеліґенциї. А два факти імпонували їй на користь москвофільства: 1) каріера кількох Карпаторосів (Балудяньский, Орлай в Росиї) і 2) ще дуще — российська окупация Угорщини в 1849 р. Треба-ж додати, що ніхто і не подумав познакомити Угрорусів з українським рухом і письменством, тодї, як про российське їм говорять і Нїмцї і Мадяре, котрі перекладають Пушкина, Турґенева і т. п. Про український рух Угроруси почули

доперва недавно од галицьких москвофілів, котрі виставляли сей рух, як вигадку Поляків. І незручна полїтика галицьких народовців а надто новоерців, мусїла підперти в головах Угрорусів упереджене против українського народовства".

Одним словом, істноване наівного почутя свого немадярства в Угрорусів годї заперечити. Воно лиш як Драгоманов каже: „заховане в потайники душі а коли проступає в гору, то в формі москвофільства." Оттим-то, коли-б угроруські національні мали змогу сформулувати свою полїтичну проґраму, вона була-б така: ждати терпеливо на прихід батюшки і царя, однак не робити нїчого, хиба дбати, щоби поки що не загирило ся *йори* і *йор*.

Зібравши все дотепер сказане, приходимо до висновку, що угро-руська інтелїґенция живе у фальшивім, нездоровім положеню. Вона розломана між два суперечні напрями мадярський і словянський. Їй треба рішити ся, але куди? Отсе питанє!

Ми подумаймо!

Тисячу лїт істнує „могуча" мадярська держава. Вона має свою лїтературу, має богацтва, на всїх полях намагає ся вже дорівнати культурним державам; не можна сказати, щоби щадила заходів коло засімільованя „недобитків" славянства. І сьміх людям сказати! Не вспіла засимілювати марних кількасот тисяч бідних, темних Русинів! Отсе мав-би бути доказ мадярської культури?

Треба признати, що, як Нїмець каже, die Ungarn haben doch etwas vornehmes an sich, і отся їх циганська ґалянтерия навіть симпатична. Петефі, Верешмарті, Оронь (Orony) — великі поети. Промисл за остатних трийцять лїт зробив величезний поступ. Тимчасом при тім всїм угорська лїтература не може виказати ся нї одним визначнїйшим мислителем. Монґольський, жвавий і діяльний ум не любить запускати ся глибше. Він і за мало гнучкий. Зломить ся, а не подасть ся. Угорські Русини вже набрали якогось незатертого темпераменту, що пригадує мадярський. Мадяр вродить ся на чужинї Мадяром і згине таким самим горячим, загонистим очайдухом, як-би виріс в Дебрецинї. І коли угорський Русин буцім то зовсїм змадяризований сьпіває на нуту коломийки:

Коли любиш — люби дуже,
Не кажи нікому,
Бо то люди порозносять
Як вітер солому.

Мадяр до кінця віку сьпівати-ме:

„Люблю тебе, дівчинонько,
Нїби рідну душу,
Так горяче, що про тебе
Засьпівати мушу.

Не кажи менї мовчати
Нї одну хвилину,
Бо тебе з жалю покину
Або сам загину.“

(Народня пісня).

Коли угро-руська інтелїґенция на вні всеж таки не рушаєть ся — се ще не доказ загального занепаду живих сил того відлому українсько-руського народу. Нарід бідний, бо не було кому його просьвітити, а надто з него ссе кров лихварська пявка Все-ж таки урядові дати статистичні навіть при вчисленю змадяризованих сіл, виказують сталий його приріст.

Інтелїґенция живе житєм неповним і штучним, а однак з неї рекрутуєть ся чимало здатних людей, що займають видні становиска в цілій мадярській державі. Духовий рух не то що не упадає а противно збільшаєть ся.

Самі угорські Русини мають сїм часописий, а з них три виходить в руській мові, меньше або більше зближеній до народної. Видко, щось уже ворушить ся серед наших братів за Бескидом. Тілько біда в тім, що в Угро-русинів нема доси того духового ферменту, котрий, як Мойсеєва палиця зі скали, добуває з грудей завмерлого народу сьвіжі пориви, запал і піднімає його на ноги. Таким ферментом для Угрорусів було-б внесенє поміж молодих, сьвітлїщих Русинів насїня загальномадярських сучасних ідей, далї познайомленє з поступовим українсько-руським рухом. Раз збуджені і осьвідомлені справлять уже вони духовий рух свойого краю у властивий бік. На способи звісно подати загальну рецепту годї. Знаю лише з власного досьвіду, що з загально людського, широкого становиска в особистих зносинах зблизити ся найлекше. Починати з питань специяльних уже і з огляду на низьку переважно осьвіту тамошних інтелїґентів а врештї взаїмну незнаємість відносин незручно.

Першим кроком в дусї програми Драгоманова є та прогулька шіснайцятки студентів в осени 1898 р. на Угорську Русь. Очевидно від нас тепер залежить, щоби добрий вплив сеї прогульки

не пропав марно. З нашого боку передовсїм треба зближеня до сего інтересного краю.

Я нїколи не забуду тих пару недїль, пережитих за Бескидом. Се-ж була колись „молоком і медом текуча країна“. А хоч тепер люд збіднїв, фільоксера з'їла виноград, худоба звела ся, винні тому більше нещасні порядки суспільні і полїтичні, а з їх зміною хто знає, чи сей край знов не зацвите.

Край мальовничий, підгірський але характером відмінний від нашого підгіря. Природа тут буйнїйша і темперамент більше палкий. В піснї народній чути більшу тугу, але і більше вогню і фантазиї. Почутє музики і мельодиї у народу надзвичайне.

Загалом беручи зверхнїй вигляд міст, місточок і сіл від наших мало відмінний; по містах верховодять очевидно Мадяре і жиди. І на селах поклала своє пятно ориґінальна „*циганська ґалянтерия*“. Вони доволї чисті і принадні. Подекуди знати добрий смак і замилуванє до краси. По місточках одна і та сама біда, що у нас. З тою відміною, що тут жид ще більше має фантазиї а „христїнин“ ще менше, як у Галичинї. По селах трафляють ся що правда дуки, яким у нас нема рівних, але є і біда ще більша. За подорожним пускають ся пів голі або і цїлком голі дїти, переважно циганчата, на здогін і напастують о ґрейцар.

Здаєть ся, що се їх ремесло, бо з таким завзятєм і упором нецеховий жебрати не потрафить. В Береґ-бокош мале, може шестилїтне голїсїньке циганьча бігло за мною який кільометер і сьпівало вправним, жалісно монотонним голосом якусь просьбу по цигански. Мій товариш переклав її на руське і я подаю отсей мадриґал з памяти:

„Цїлую вашу ручку, цїлую всї ваші пальчики разом і кождий з осібна і прошу вас, пане ласкавий, дайте менї за кождий пальчик по ґрейцару. Не жалуйте бідоласї отсеї дрібнички. Він буде за неї цїлувати ваші ніжки і ручки і скоро лиш перестане, знов зачне цїлувати. А коли вже не хочете дати за кождий пальчик з осібна, так дайте хоч за кожду ручку і ніжку. Колиж і на те не ласкаві, то дайте хоч за всї пальчики разом, — змилуйте ся, панонько ласкавий!“

Не є се може чиста „l'art pour l'art,“ все-ж таки щось до того рода поезиї дуже зближене, зваживши, що я дав поетови лиш грейцар, а в більшій части випадків його пісня лишає ся голосом вопіющого в пустинї.

Мені насували ся всілякі літературно-критичні рефлєксиї, але в сім випадку я лиш сконстатував, що той рід поезиї дратує, наводить понурі гадки і його належалоб хиба зачислити до декадентизму.

Будь що будь я, бувши пізнійше в Сиготї на мадярськім представленю, жалував, що не можу пізнати з близька мадярської поезиї. Грали якусь драму толковану з ішпаньського і я за цілий час зрозумів лиш два слова: nem tudom і більш нічого. Отже має хто злобний закинути менї, що висказую критичні гадки „без належитого знаня предмету,“ волю про штуку замовчати. Однак у грі артистів і рухах замітна була інтеліґенция і я пізнійше довідав ся, що се справдї грала найлїпша мадярська трупа.

Признаю, що менї припала до вподоби горяча лицарська вдача Мадярів. Я не без жалю пішов з театру на дворець і купив карту до Ясіня, що тепер по урядовому зветь ся Керешмезе. Від одностайного руху поїзду я задрімав і в снї бачив дивний привид. На безмежнім степі Альфельду, на полї, лежав ранений молодий лицар і заводив тужну але могучу пісню. Слів я не розумів, але від мельодиї защеміло у мене серце, пісня говорила про свободу. Се був дух благородного Петефі. Збудивши ся, я чув, що прокинув ся не лиш фізично, але і духово. Свитало, приходила галицька границя. Иньший сьвіт, иньші люде.

Перед Ясенем, всїло до того самого віддїлу цїле польське товариство. Мене вразила їх мова, як щось чуже, забуте і я прислухував ся машинально. До мене долетїли слова:

—.— „А той хлоп пізнав зараз, що ми не тутейші Питає мене: Ви пане із Польщі? Вони всїх Галичан уважають Поляками.

— „Справдї, — замітив другий з очевидною відрадою в голосї. — Tutaj lud rozbioru Polski nie uznaje.

— A nie, rzeczywiście — повторив другий“.

Я відвернув ся, притулив чоло до шиби і згадав ще раз Угорщину. Менї прийшло на гадку питанє, яку таблицю поставив-би я тепер на вершинї Бескиду. І я мусів відповісти рішучо: „Avete ogni speranza“ (майте всяку надію!)

По глибоких провалах дрімала ще мрака, але над Бескидом сходило сонце...

Поїзд гнав далї і далї.

Іван Петрушевич.